

Sovietmečio Lietuvos naujametinis sveikinimo atvirukas: averso semiotika

Evelina Atminytė

Lietuvos istorijos institutas
Lithuanian Institute of History
E-mail: ewenila@gmail.com

Santrauka. Straipsnyje nagrinėjama sveikinimo atvirukų aversų reikšmės generavimo problema. Analizuojant sovietmečio Lietuvos naujametinių atvirukų reprezentatyvius pavyzdžius siekiama nustatyti, kaip atviruko averse derinami atvaizdas ir žodinis tekstas, kokias konfigūracijas sukuria tas derinys ir kokias reikšmes generuoja skirtingi atvaizdo ir žodinio teksto derinimo variantai. Žodinių tekstų ir atvaizdų analizei atlikti pasitelkiama greiminės semiotikos prieiga bei Tartu-Maskvos semiotikos mokyklos idėjos; santykiui tarp diskursų ir laikmenos nusakyti naudojamos Jeano Marie Flocho ir Jacques'o Fontanille terminais. Averso konfigūracijos variantų analizė leidžia parodyti, kaip averse konstruojama sakymo instancija, koks diskursas atlieka kartinį vaidmenį generuojant averso reikšmes ir kokias funkcijas jis prisiima. Be to, tyrimas atskleidžia, kaip averso reikšmes veikia atviruko medžiaginės savybės ir specifinės diskurso sąrangos nulemtas kodų sudvigubinimas.

Raktažodžiai: naujametinis atvirukas, semiotika, aversas, performatyvumas, sakymo instancija.

Soviet Lithuanian New Year Greeting Card: Semiotics of Recto

Summary. The article discusses the semiotics of greeting card with focus on the discursive configuration of the recto side. The aim is twofold: to examine the possible ways image and verbal text are combined and identify

Received: 10/09/2021. **Accepted:** 21/08/2022

Copyright © 2021 Evelina Atminytė. Published by Vilnius University Press. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution Licence, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

the meaning produced by its different configurations. Soviet Lithuanian New Year greeting cards (dated from the late 1950s to 1989) are analyzed to accomplish the study. The methodological approach is compound. The guidelines of Greimasian theory of semiotics and Tartu-Moscow semiotic school as well as the ideas of Jacques Fontanille and Jean-Marie Floch are used to perform the study.

The discourse analysis revealed that when placed on the recto side greeting text both anchors the content of the image and acts as a performative utterance. Depending on the specific configuration of the recto side and the material aspects of a greeting card, the role of enunciator can be subjected either to the artist or image figures. However, in some cases the performative function becomes secondary. For example, when playfulness established by the interrelation of image and verbal text is given priority over the greeting act.

Keywords: New Year greeting card, semiotics, recto, performativity, enunciative instance.

Įvadas

Straipsnyje nagrinėjamas naujametinis sveikinimo atvirukas (angl. *greeting card*) – be voko siunčiama (popierinė) kortelė trumpam laišku arba voke siunčiama standaus popieriaus kortelė, skirta sveikinti įvairių švenčių proga (Junevičius 2021). Būdamas socialiniuose mainuose dalyvaujančiu kultūros produktu jis skiriasi nuo atvirlaiškio (angl. *postcard*): atvirlaiškis visuomet yra viengubas ir siunčiamas be voko, o sveikinimo atviruko atveju yra viengubų ir sulankstomų variantų, taip pat tokių, kurie gali būti siunčiami voke ar be jo. Be to, sveikinimo atviruko funkcija, kitaip negu atvirlaiškio, yra griežtai apibrėžta: jis skirtas sveikinti ir linkėti averse nurodytos šventės proga.

Sveikinimo atviruko skiriamasis bruožas – aversas, kuriame reprezentuojamas atvaizdas ir sveikinimo žodis. Šis multimodalus diskursas ne tik nurodo sveikinimo proga, bet ir kuria atvirukų kaip į socialines praktikas įtrauktų kultūros produktų įvairovę: kiekvieno atviruko aversas kitoks. Skirtumą lemia ne tik paskirų atvaizdų bei sveikinimų turinys ir grafinė raiška, bet ir nevienodas jų išsidėstymas kortelės plokštumoje. Skirtingi atvaizdo ir žodinio teksto derinimo būdai atlieka estetiinę funkciją ir kartu lemia averso reikšmės akcentų įvairovę.

Atvirukai yra tiriami įvairiai. Dažniausiai susitelkiama į atvaizdus: jie nagrinėjami istoriniame ir sociokultūriniame kontekste, siekiant išvelgti sąsajas tarp atvaizdo ir tam tikro istorinio laikotarpio realijų. Būtent taip įprastai tiriami kalėdiniai ir naujametiniai atvirukai: pvz., Kalėdų Senelio atvaizdavimo raida Lenkijos atvirukuose nagrinėta ieškant paralelių tarp jo reprezentacijos ir kintančio Kalėdų Senelio vaidmens šventės apeigose (Topp 1992), tirta, kaip atvaizdai atspindi kultūrinius ir politinius virsmus sovietmečiu leistuose naujametiniuose atvirukuose (Nasrtdinova 2018). Kitoje tyrimų kryptyje nagrinėtos atviruko sociokultūrinei plotmei priskiriamos reikšmės, tirta atviruko įprasminimo ir funkcijų įvairovė. Pavyzdžiui, kultūros istorikas Bjarne Roganas, išskirdamas atvirlaiškio funkcijas (nuo komunikacijos instrumento iki suvenyro), jį apibūdina kaip suraizgytą objektą (angl. *entangled object*) (Rogan 2005). Dvilypę sveikinimo atviruko prigimtį – prekės ir dovanos statusą – nagrinėjusi antropologė Alexandra Jaffe aprašė socialines atviruko reikšmes (Jaffe 1999). Analizuota atvirukų paskirtis ugdyti vartotojų estetinį skonį (pvz., Zakreski 2016), tirtas su atviruku susijusių veiksmų įprasminimas: atviruko pasirinkimą lemiantys veiksniai (West 2010; West 2010a) bei reikšmės, kurias atvirukas suteikia sveikinimui, šį veiksma siejant su socialinių ryšių steigimu ir įtvirtinimu (pvz., Hobson 2002; Shank 2004). Trečia kryptis nagrinėjo atviruko įtraukimo į komunikacijos procesus prielaidas. Kalbininkas Janas-Ola Östmanas, analizavęs atviruką medijų diskurso kontekste, šį diskurso tipą apibrėžė kaip pusiau viešą (Östman 2004), o atvirlaiškio tekstografinius ypatumus nagrinėjęs Colinas Symes apibūdino atvirlaiškio reverso kuriamas komunikacijos sąlygas (Symes 2019). Semiotiniu aspektu atvirukus analizavo Zdzisławas Wąsik, ištyręs atviruko įtraukimą į komunikacijos procesus (Wąsik 2019).

Šiame straipsnyje atvirukas nagrinėjamas kaip semiotinis objektas, pasižymintis ypatinga sandara. Aptarus bendrus atviruko kaip semiotinio objekto ypatumus, dėmesys kreipiamas tik į atviruko aversą, kurio analize siekiama nustatyti, kaip atviruko averse derinami atvaizdas ir žodinis tekstas, kokias konfigūracijas

sukuria šis derinys ir kokias reikšmes generuoja skirtingi atvaizdo ir žodinio teksto derinimo variantai.

Analizei pasirinktas specifinis sveikinimo atvirukų tipas – sovietmečio Lietuvos naujametiniai sveikinimo atvirukai. Straipsnyje nėra siekiama iširti ypatumų, susijusių su leidimo laikotarpiu ir chronologiniais pokyčiais, arba nustatyti averso tipų dažnumą. Išsikelta užduotis – parodyti, kaip skirtingos atvaizdo ir sveikinimo žodžio konfigūracijos formuoja reikšmingą abipusį abiejų averso dėmenų ryšį. Sovietmečio Lietuvos naujametiniai atvirukai pasirinkti kaip reprezentatyvūs sveikinimo atvirukų pavyzdžiai.

Korpusą, iš kurio atrinkti pavyzdžiai analizei, sudaro 600 straipsnio autorės asmeninėje kolekcijoje sukauptų atvirukų, kurie išleisti LTSR valstybinėje leidykloje (pradžioje ji vadinosi Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, nuo 1964 m. – „Mintis“) nuo 6-ojo dešimtmečio pabaigos iki 1989 metų. Chronologines ribas lemia surinktų atvirukų korpusas. Išnagrinėjus visą turimų atvirukų imtį, išskirtos kategorijos, pristatančios averso diskurso konfigūracijų tipus. Siekiant apriboti analizuojamų objektų ratą, pasirinkta aptarti viengubus atvirukus, kurių averse tekstas „užrašytas“ kursyvu, ir reprezentatyvius atvirukų pavyzdžius, atstovaujančius tikrai averso diskurso sąrangai. Atvirukų reverse esantys užrašai nėra tiriami – atvirukai nagrinėjami iki jų įtraukimo į sveikinimo praktikas, dėmesį kreipiant tik į tai, be ko šis socialinis veiksmas būtų neįmanomas: atvirukas ir jo averso diskursai suprantami kaip būtinas šios sveikinimo formos dėmuo.

Analizuojant aversus susitelkiama į atvaizdo ir žodinio teksto konfigūraciją, į jų derinimą su medžiaginiu objektu (laikmena), o atvaizdo figūrų universumas nagrinėjamas tik tiek, kiek tai būtina konfigūracijoms tirti. Analizėje pasitelkiamos Algirdo Juliaus Greimo semiotikos diskurso, (pa)sakymo, plastinės ir figūratyvinės raiškos sąvokos, Jeano Marie Flocho ir Jacques'o Fontanille idėjos ir terminai, kuriais nusakomas santykis tarp diskursų ir medžiaginio objekto. Greiminės semiotikos prieiga papildoma Jurijaus Lotmano kultūros semiotikos idėjomis, kurios taikomos diskurso konfigūracijų interpretacijoje.

Atvirukas kaip semiotinis objektas

Nepriklausomai nuo aversų įvairovės, atvirukams bendra pamatinė konfigūracija – materiali forma bei diskurso tipai. Straipsnyje analizuojamas vienas bazinės konfigūracijos variantas – viengubas atvirukas. Tai apibrėžto formato stačiakampio formos lapas, kurį sudaro dvi plokštumos, užimančios viena kitos atžvilgiu priešingas puses. Tokia konfigūracija apibrėžia atviruko (kūniško) patyrimo ypatumus. Kadangi objekto plokštumos išdėstytos skirtingose lapo pusėse, jų negalima pamatyti tuo pat metu: norint pamatyti kitą atviruko pusę, objektą reikia apversti. Kadangi objektas apverčiamas, viena pusė visada bus viršuje, o kita – apačioje žiūrinčiojo atžvilgiu. Semiotiškai kalbant, plokštumos susijusios dvišalės presupozicijos santykiu: aversas yra plokštuma, kuri presuponuoja priešingoje lapo pusėje esantį reversą, ir atvirkščiai.

Aversu vadinama plokštuma, kurioje reprezentuojamas atvaizdas ir žodinis tekstas, o reversu toji, kurioje pasirodo tuščioji erdvė asmeniniam užrašymui, metrikos duomenys ir / arba siuntimo tekstas (pvz., gavėjo adresas). Kitaip tariant, averso ir reverso statuso priskyrimas plokštumoms priklauso nuo to, kokie tekstai atspausdinami ant vienos ar kitos (medžiaginio) objekto plokštumos – averso ir reverso statusus lemia tekstų integravimas į objekto lygmenį¹. Atviruko atveju teksto ir objekto lygmenų abipusis ryšys aktualus todėl, kad lygmenys sujungti medžiaginėje laikmenoje, ant kurios atspausdinti tekstai. Objekto paviršius veikia tekstus – tekstiniai elementai įtraukiami į objekto formą, jų pateikimo būdą lemia kaip rėmas veikiančios atviruko kraštines.

Tačiau aversas ir reversas nėra vienas kito atžvilgiu uždaros fizinės ir reikšminės visumos. Panašiai kaip banknoto ar monetos aversas ir reversas, atviruko plokštumos viena kitą papildo, kuria homogenišką reikšmės visumą. Tekstinių elementų pakitimas vienoje plokštumoje veikia visą objektą. Nors kiekvieno atviruko atveju tekstų turinys, grafinė raiška ir išsidėstymas objekto plokštumoje yra kitoks, šioji žodinio teksto variantų įvairovė nesunaiškina objekto kaip atviruko statuso. Kinta ne objekto priskyrimas

konkrečiai kultūros produktų rūšiai, o kažkas kita – kartu su atviruko konfigūracijos keitimu keičiasi jo funkcinis aprašymo komponentas². Atviruko atveju tai vertės, kurias siūlo realizuoti objekto sandara jį naudojant pagal paskirtį – sveikinant. Atitinkamai, atviruko funkcinis komponentas glaudžiai susijęs su averse reprezentuojamu sveikinimo diskursu³: t. y. averso reikšmėmis, kurias siuntėjas įtraukia į savo įsamenintą sveikinimą atviruką užrašydamas ir įteikdamas gavėjui. Nors šiame straipsnyje atvirukas analizuojamas iki jo įtraukimo į sveikinimo praktikas, tyrimo metu atsižvelgiama į atviruko implikuojamą potencialą būti įtrauktam į šį socialinį veiksma. Aversų diskursai nagrinėjami ne kaip savarankiški kūriniai, bet neatsiejami nuo laikmenos ir jos socialinės paskirties, tad averso tekstų lygmens pokyčiai suprantami kaip teikiantys žinojimą apie visą objektą – atviruką kaip kultūros produktą, kuriantį skirtingus asmeninio sveikinimo pamatus. Šiame straipsnyje aptarsime, kaip šią įvairovę lemia skirtingos averso diskurso konfigūracijos: kokie yra deleguotino sveikinimo variantai.

Sakymo, sakytojo ir komunikacijos problema

Atviruko aversas kuria sąlygas komunikacijai. Šios (averso generuojamos) komunikacijos simuliakro analizės instrumentu tampa greiminė sakymo teorija, kurioje diskursas suvokiamas kaip sakytojo ir sakymo adresato sąveikos rezultatas (Nastopka 2007: 5): kaip pasakymas, suponuojantis prieš tai įvykusį sakymo aktą. Atviruko diskursus galima analizuoti juos produkuojančių sakymo instancijų kontekste, kai šios suprantamos kaip diskurso sakytojai – „virtuali instancija, t. y. instancija, sukurta kalbos teorijos rėmuose tam, kad paaiškintų paradigmatinės formos transformaciją į sintagminę kalbos formą“, t. y. sistemos reiškiamąsi procese (Nastopka 2007: 6, cit. iš Greimas 1976: 10–11). Atitinkamai, tiriant sakymo pėdsakus atsiranda galimybė rekonstruoti sakytojo ir sakymo adresato simuliakrus, kuriančius virtualios komunikacijos sąlygas (Dondero 2020: 21–24). Sakymo instancija šiuo atveju suprantama

kaip virtualybė, kuri logiškai presuponuojama, bet praktiškai išsitenka tekste, t. y. rūpi tiek, kiek tekste reprezentuojama arba rekonstruojama iš „pėdsakų“.

Atviruko plokštumų diskursai yra multimodalinės prigimties. Jie formuoja tinklinę struktūrą, kuria jungiami atskiri kalbiniai, nekalbiniai ir vaizdažodiniai diskursai. Kiekvienas iš jų gali būti suprantamas ir kaip nepriklausoma reikšmės visuma, ir per santykį su kitais atviruko diskursais. Tad aversai analizuotini dviem etapais: tiriant paskirus diskursus (atvaizdą ar žodinį tekstą) bei jų ryšio kuriamas reikšmes.

Straipsnyje analizuojamą aversą sudaro atvaizdas ir sveikinimo tekstas. Nagrinėjant atspausdintą sveikinimo tekstą sudėtinga nusakyti sakymo instanciją. Šis tekstas neturi subjektyvumo žymių, iš jo pašalinami šnekamosios kalbos bruožai, kartojamos kelios sveikinimo formuluočių (dažniausiai: „Su Naujais(iais) Metais!“, „Laimingų Naujųjų metų!“, retkarčiais – „Linksmų Naujųjų metų!“, „Laimės Naujuosiuose metuose“, „Sveiki sulaukę Naujųjų metų“). Sveikinimo „Su Naujaisiais metais“ variacijos veikia kaip tam tikra standartinio sveikinimo formulė, perimta iš situacinių kalbos praktikų. Be to, averse esantis sveikinimo tekstas atlieka performatyvią funkciją. Performatyvus pasakymas nevertintinas kaip klaidingas ar teisingas, jo tikslas nesusitelkia ties aprašymu ar informavimu: performatyvi ištara lygi veiksmo atlikimui. Performatyviai funkcijai realizuoti svarbios tokios pasakymo ištaramo aplinkybės, kuriose tam tikras veiksmas būtų legitimus (Austin 1962: 4–11).

Tačiau atvirukuose susiduriame su sveikintojo ir sveikinamojo vaidmenų problema. Sveikinimas vyksta dviejose skirtingose plotmėse: sveikinimas kaip socialinė praktika, kai pats atviruko įteikimo / siuntimo aktas žymi sveikinimo aktą, ir sveikinimas kaip atviruke atspausdintas tekstas, reprezentuojantis tam tikrą sakymo instanciją. Šie du sveikinimai yra vieno komunikacijos akto dalys. Viena vertus, sveikintojas yra tas, kuris atviruką siunčia: t. y. tas, kuris dalyvauja individualizuotos komunikacijos grandinėje. Sveikintojo-siuntėjo atveju svarbi intencija: ne tiek teksto turinys,

kiek pats sveikinimo aktas, nurodantis į siuntėjo norą palaikyti esamus socialinius ryšius (Jaffe 1999: 132). Kita vertus, atviruko atveju fiksuojamas ir pasakymo lygmenyje įrašomas sveikinimo žodis. Sveikinimo pasakymas yra atsietas nuo su atviruku susijusių socialinių apeigų ta prasme, kad šis sveikinimas vyks nepriklausomai nuo to, ar atvirukas bus panaudotas sveikinant, ar ne. Sveikinimo diskursas turi savo sveikintoją ir sveikinimo adresatą, kuris gali skirtis nuo komunikacijos dalyvių atviruką naudojant sveikinimo apeigose. Kaip tik šis sveikinimo aspektas tampa svarbus tolesnėje analizėje – sveikinimas nagrinėjamas kaip virtuali komunikacija. Beasmenis kreipinys „Su Naujaisiais metais“ gali būti suprantamas kaip veiksmui lygiavertis kalbėjimo aktas išpildžius tam tikras sąlygas: reikalingi sveikintojas ir sveikinimo adresatas, kurie pasakymo atveju gali būti tapatinami su sakytoju ir sakymo adresatu. Tačiau, jei adresatas yra atspausdinto sveikinimo teksto skaitytojas, nustatant adresantą situacija komplikuojasi. Nuasmenintas sveikinimo žodis yra tarsi „skrajojantis“ diskursas, kuris leidžiasi pajungiamas skirtingoms sakymo instancijoms priklausomai nuo konkrečios diskursinės situacijos. Kadangi turinio plotmėje sveikinimo tekstas neturi jokių subjektyvumo žymių, sakytoją turime nustatyti iš kitokių požymių. Analizuojant skirtingas averso diskursų konfigūracijas toliau bus parodyta, kaip jos formuoja sakymo instanciją.

Atvaizdo ir žodinio teksto konfigūravimo variantai

Rėmas kaip eksponavimo konvencija

Averso plokštumos diskursai neretai konstruojami pasitelkiant dvigubo įrėminimo principą. Konstantino Dočkaus ir Eglės Kučaitės atvirukuose (pav. 1 ir 2) matome du rėmus: atviruko kraštines, įrėminančias visus averso diskursus, bei atvaizdo rėmus.

Ši situacija sukuria Lotmano aprašytą kodo sudvigubinimą: „į tekstą įtraukiama sritis užkoduota tuo pačiu kodu, kaip ir visa liksioji kūrinio erdvė, tik šis kodas sudvigubinamas“ (Lotman 2004:

Pav. 1 ir 2. Aversai. Dail. Konstantinas Dočkus, 1982 m.,
ir Eglė Kučaitė, 1974 m.

222). Prasmės generavimo pagrindą šiuo atveju sudaro „persijungimas iš vienos teksto semiotinio suvokimo sistemos į kitą“; iš vieno kodo į kitą (Lotman 2004: 221). Įrėminus atvaizdą, pabrėžiamas atvaizdo ribų – „ir išorinių, atskiriančių jį nuo neteksto, ir vidinių, išskiriančių įvairaus užkodavimo sritis, – vaidmuo“ (Lotman 2004: 221). Ribos nėra pastovios: keičiantis orientacijai į vieną ar į kitą kodą, keičiasi suvokimas apie tai, kas yra tekstas, o kas – netekstas. Atviruko kraštinės žymi ribas tarp teksto (averso diskursų visuomos) ir neteksto (erdvės už atviruko kraštinių), bet tuo pat metu į tekstą įtraukiamas netekstinio elemento simuliakras – rėmas, kuris sudvejina aversą kaip vaizduojamąją plokštumą. Rėmas tuo pat metu atpažįstamas ir kaip tekstinis, ir kaip netekstinis elementas, o „dėl dvigubo atskirų teksto atkarpų užkodavimo, tapatinama su meniniu sąlygiškumu, pagrindinė teksto erdvė suvokiama kaip „reali““ (Lotman 2004: 222). Toks kodų sudvejėjimas neslepia jų skirtumo, „kito kodavimo būdo požiūriu tekstas tampa sąlygiškesnis, pabrėžiamas jo žaidybiškumas, ironiška, parodijinė, teatralizuota

prasmė“ (Lotman 2004: 222): žiūrintysis kviečiamas interpretuoti kodų sudvejinimą. Nagrinėjamu atveju – suprasti, kad atviruke vaizduojamas įrėmintas atvaizdas, ir šį žinojimą interpretuoti.

Averso plokštumoje esančio atvaizdo rėmas veikia kaip reikšmės elementas, žymintis pageidaujamą atvaizdo statusą. Įprastai atvaizdą (pvz., paveikslą) įrėminus, jis suvokiamas kaip tam tikra užbaigta, formaliai apibrėžta (reikšminė) visuma, o pats rėmas ne tik sukuria gylio išpūdį ir fokusuoja žiūrėjimo lauką (Schapiro 1972: 11), bet kartu patį atvaizdą pristato kaip skirtą rodyti bei matyti. Nagrinėjamo atviruko atveju suveikia abi rėmo funkcijos: konotuojant paveikslo statusą, įrėmintas atvaizdas pristatomas kaip tam tikra užbaigta bei eksponavimui paruošta reikšmės visuma. Tokia įrėmintas atvaizdo interpretacija aktualizuoja sakymo instancijos problemą. Atvaizdo rėmas veikia kaip dailininko sakymo pėdsakas: kurdamas sudvigubintą atvaizdą, jis nurodo į savo paties kūrybinę veiklą. Averse dailininkas prisistato per nuorodą į (užbaigtą) kūrybos aktą, o interpretuojant tokį pasirinkimą viso atviruko mastu, aversas tampa jo savirefleksijos ir prisistatymo vieta – rėmo sudvejinimas veikia kaip priemonė dailininkui nurodyti į savo kūrybą ir pristatyti save kaip meninio diskurso kūrėją.

Tokį įrėmintą atvaizdą derinant su žodiniu tekstu, kodų sudvejinimo kuriamos reikšmės papildomai niuansuojamos. Dočkaus atviruke atvaizdas pozicionuojamas plokštumos centre taip, kad aversą sudaro dvi viena nuo kitos atskirtos erdvės: atvaizdas ir jam išorinė kalbinio diskurso erdvė. Turint omeny grafinį derinimą ir erdvinį išsidėstymą plokštumoje, sveikinimo tekstas atsiranda atvaizdo atžvilgiu antrinėje pozicijoje. Grafine raiška nėra siekiama pritraukti dėmesio: šrifto dydis yra proporcingas rėmo ilgiui, o spalva suderinta su atvaizdo koloritu. Atsižvelgus į tai, kaip atvaizdas ir kalbinis diskursas derinami plokštumoje, aukščiau esantis atvaizdas idealizuojamas: pristatomas kaip kuriantis labiau simbolinę, idealizuotą ir emociškai įkrautą prasmę negu ta, kuri perteikiama apačioje esančiu žodiniu tekstu (Kress, Leeuwen 2020: 188). Tačiau šiuo atveju atrodo svarbu ir tai, kad tekstą įterpiant po įrėmintu piešiniu kuriama analogija su po paveikslu įtaisyta

lentele, teikiančia informacijos apie tam tikrą meno kūrinį, arba su knygos iliustracija ir jos antrašte. Tokią atvaizdo-kalbinio teksto poziciją atkartojant atviruko averse ne tik papildomai pabrėžiamas įrėminto atvaizdo eksponavimo statusas, bet kartu išryškėja įrėminto atvaizdo reikšmės: Dočkaus atviruko atveju rodoma, kad tai nėra vien tik arklio traukiamų rogių atvaizdavimas, bet su sveikinimu susijęs piešinys. Pabrėžiama, kad įrėmintas atvaizdas yra nuo sveikinimo neatsiejamas averso elementas.

Averse reprezentuojamo sveikinimo diskurso sakymo instanciją šiuo atveju lemia specifinė atvaizdo ir žodinio teksto konfiguracija. Sveikinimą įterpus po rėmu, atvaizdo ir sveikinimo teksto instancijos pristatomos kaip netapačios. Tačiau, bandydami įvardyti kalbinio diskurso sakymo instanciją, susiduriame su problema. Dočkaus atviruke šriftui parenkamas kursyvas. Tokia užrašo grafinė raiška pati savaime nežymi sakymo instancijos, bet ja imituojama ir pabrėžiama tai, kad tekstas sukurtas ne mechaniškai, o tarsi rašytas ranka. Kitaip tariant, sakytojas prisistato kaip kūniškas subjektas, kuris per užrašymą ranka siekia užmegzti asmeninį santykį su sveikinimo adresatu. Kuriama asmeninio santykio imitacija. Ji ne slepiama, o tikslingai išryškinama, tad eksponuojant asmeninio užrašo imitaciją pasirodo reikšmės poslinkis, reikalaujantis aktyvaus žiūrinčiojo įsitraukimo interpretuojant. Viena vertus, kuriama iliuzija, kad averso diskurse užrašydamas sveikinimą pasirodo siuntėjas: atvaizde projektuojamas jo simuliakras. Kita vertus, užrašas po įrėmintu atvaizdu, suponuojančiu kūrybos aktą, gali būti suprantamas kaip dailininko sakymo pėdsakas. Šiuo atveju kalbinis diskursas interpretuotinas kaip paties dailininko pasirodymas averse jam pasirašant po savo darbu (pvz., suteikiant jam pavadinimą), taip pat sveikinant pasirinktos šventės proga.

Prisiminus, kad sveikinimo tekstas turi performatyvią funkciją, svarbu atkreipti dėmesį į tai, kad performatyvus veikimas išsiplečia apimdamas atvaizdą. Užrašytas po atvaizdu, sveikinimo tekstas pastarąjį komentuoja: rodo, kad jis taip pat skirtas sveikinti – atvaizdas pajungiamas sveikinimo diskursui bei įtraukiamas į sveikinimo veiksmą. Laikantis prielaidos, kad Dočkaus atviruke

dailininkas reiškiasi kaip sveikinimo teksto sakytojas, matyti, kad atvaizdas veikia kaip dailininko verbalinio sveikinimo pratęsimas, ir tai koreguoja įrėminto atvaizdo supratimą. Aversas gali būti suprantamas kaip vieta, kur dailininkas sveikina „dovanodamas“ savo paties kūrybos produktą (t. y. „paveikslą“). Kitaip negu sveikinimo apeigų atveju, t. y. įteikiant arba siunčiant atviruką, čia dovanojamas ne objektas, o tekstinis elementas, paveikslo figūra. Skiriasi adresantai: pirmuoju atveju objektą dovanoja siuntėjas (socialinės plotmės veikėjas), antruoju dovanojimas perkeliamas į diskurso matmenį. Dovanojimo kategorijos įvedimas diskursyvos reprezentacijos plotmėje galimas dėl žinojimo apie tai, kad socialinėje plotmėje sveikinimo žodis gali būti papildomas dovanojamu objektu⁴. Taikant sveikinimo-dovanojimo samplaiką aversui, atsiranda galimybė mainomo objekto kategoriją perkelti ir į diskursinį lygmenį, įrėmintą atvaizdą suprantant kaip dailininko dovaną. Dovanoja dailininkas, kuris yra pristatomas reverse⁵, o pats „reiškiasi“ per averso diskursus. Tad aversas veikia ne vien kaip dailininko prisistatymo bei kūrybos eksponavimo erdvė, bet kaip vieta, kur jis pats įsitraukia į sveikinimo diskursą. Tuo tarpu peržengus virtualios komunikacijos ribas ir dailininko įvardijimą (reverse) suprantant kaip nuorodą į konkrečiu istoriniu periodu kūrusį asmenį, atvirukas pristatomas kaip objektas, per kurį sveikina dailininkas, o autorinė kūryba – kaip tinkamas objektas dovanoti visuotinės šventės proga.

Rėmo peržengimas kaip sakymo pėdsakas

Esama atvirukų, kuriuose įrėminto atvaizdo ribos peržengiamos (pav. 3). Tai keičia atvaizdo statusą. Jei Dočkaus atviruke aversas veikė kaip dailininko prisistatymo erdvė, Kęstučio Kasparavičiaus atviruke dėmesys kreipiamas ne tiek į dailininko pasirodymą atvaizde, kiek į pasakymo-sakymo ribos nestabilumo kuriamą prasminį efektą.

Panašiai kaip ir ankstesniuose pavyzdžiuose, Kasparavičiaus atviruke aversas dalijamas į dvi atskiras erdves: „paveikslo išpūdi“

Pav. 3. Aversas. Dail. Kęstutis Kasparavičius, 1985 m.

sudarančio įrėminto atvaizdo ir jam išoriško kalbinio diskurso. Kaip ir prieš tai, diskursų heterogeniškumas veikia kaip arena sakymo instancijai reprezentuoti. Tačiau šiuo atveju remiantis diskursų heterogeniškumu konstruojamos ir kitos reikšmės. Pro apatinę rėmo dalį į atvaizdai išorinę erdvę patenka vandens purslai ir išneria žuvis: pasakytas elementas įgauna savarankiškumą, išeidamas už pasakymo ribų jis kuria antrinį sakymą. „Paveikslo“ elementai atgyja ir keičia pasakymo vietą ištrūkdami į „teksto-paveikslo“ atžvilgiu netekstinę erdvę (čia ir toliau įrėminto atvaizdo erdvė bus vadinama tekstu, o jai išorinė – netekstu).

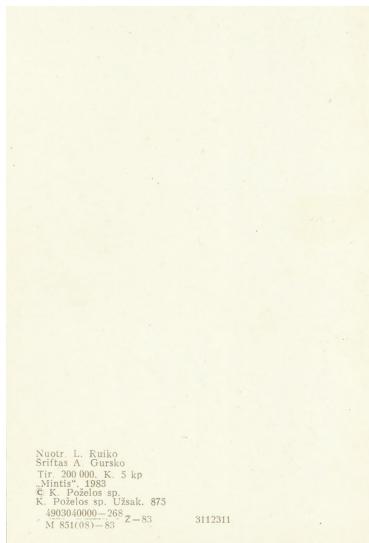
Rėmas veikia kaip riba tarp „teksto-paveikslo“ ir jam išorinės neteksto erdvės. Ši rėmą suardo išnėrusi žuvis ir tai nulemia dvigubą efektą. Pirma, žuvis figūra savo vektoriumi nurodo į sveikinimo tekstą. Tokiu būdu pabrėžiamas užrašo turinys, o per jį ir sveikinimo diskursas. Antra, žuvis figūros vieta nurodo savo bei kitų pasakytų elementų judėjimo kryptį: ji nėra vienintelė „norinti ištrūkti iš paveikslo“. Peržengdama paveikslo pasakymo ribas žuvis reprezentuoja sakymą. Žiūrėdami nuo viršaus žemyn

matome trijų elementų vertikalę: Senį Šaltį, žuvį ir sveikinimo tekstą. Senis Šaltis vaizduojamas keliantis koją iš valtės. Be žuvies ir vandens purlų šis žingsnis būtų suprantamas gan dviprasmiškai, bet „paveikslo“ ribos ardymas rodo, kad Senis Šaltis seka žuvies pavyzdžiu – „nori ištrūkti iš paveikslo“. Atsiranda galimybė ribos peržengimą suprasti kaip tekstinių elementų perėjimą į netekstinę erdvę. Turint omeny, kad žuvies figūra nurodo į sveikinimo tekstą, netekstinę erdvę galima interpretuoti kaip Naujųjų metų šventės erdvę, kurią reprezentuoja šabloniškas sveikinimas šia proga. Susieję visus averso elementus kartu, matome, kad šiuo atveju vaizduojama Senio Šalčio kelionė, kurios tikslas – Naujieji metai. Senis Šaltis keliauja į erdvę, kurioje (pagal Naujųjų metų šventės konvenciją) jis veikia kaip vienas pagrindinių veikėjų, tam tikra stebuklinė būtybė, dalijanti vaikams dovanas, tad jo kelionė žymi šventės artėjimą, o tikslo pasiekimas – šventės „atėjimą“. Matome, kad kelionė vyksta pasakymo elementams „pereinant“ iš teksto į netekstinį darinį, o reikšmės generavimo pagrindą sudaro kodo sudvigubinimas.

„Paveikslo“ rėmo ardymas suteikia aversui žaidimo vertę: šiuo atveju žaidžiama žiūrinčiojo pagavos režimais, meninę realybę įtraukiant į daiktinę, kuriama įtampa tarp teksto ir neteksto remiantis barokinio meno principu: „kai baroko skulptūros užlipa ant pjedestalo ar nuo jo nušoka arba tapyboje išlenda už paveikslo rėmų, tuo pabrėžiamas, o ne užmaskuojamas faktas, kad vieni iš jų priklauso daiktinei, o kiti – meninei realybei“ (Lotman 2004: 221). Daiktinė ir meninė tikrovė veikia kaip skirtingos semiosferos, viena kitos atžvilgiu būdamos netekstinių elementų visuma. Skulptūrai nušokus nuo pjedestalo ar išlindus už paveikslo ribų pabrėžiama tai, kad šios semiosferos ribojasi. Panašiai ir atviruko atveju, irėminto atvaizdo figūroms peržengus ribą tarp teksto ir neteksto, rodoma, kad meninis pasaulis susitinka su „daiktiniu“; išėjęs už rėmo ribų, pasakytas elementas atsiduria jam netekstinėje tikrovėje. Tad žaidybinis atvaizdo pobūdis grindžiamas kodų kaita: pabrėžiant meninės tikrovės elementų savarankiškumą, žaidžiama žiūrovo įvairialypės realybės pojūčiais (Lotman 2004: 221).

Tekstas ant nuotraukos

XX a. 8-ajame dešimtmetyje kai kurių atvirukų aversai (dažniausiai sukurtų fotografijos pagrindu) pradėti dengti blizgia plėvele (naudota nuotraukų lakavimo (celofanavimo) technika (Jaškūnienė 2021: 97)).

Pav. 4 ir 5. Aversas ir reversas. Fot. Liudvikas Ruikas,
dail. Albertas Gurskas, 1983 m.

Palietę objekto paviršių galėtume atskirti aversą nuo reverso net ir nematydami jų diskursų. Aversą padengus blizgia plėvele, danga saugo paviršių nuo nusidėvėjimo bei papildomai pažymi aversą objekto lygmenyje: tai plokštuma, kurioje draudžiama rašyti. Plėvelė veikia kaip stiklas virš dailės kūrinio. Saugomas blizgios plėvelės, atvaizdas pristatomas kaip diskursas, į kurį reikia žiūrėti, bet kurio (net ir norint) negalima kaip nors perdaryti. Pabrėžiama, kad tai užbaigta ir nekintama reikšmės visuma. Taip objekto materialiosiomis savybėmis ryškinama averso estetinė funkcija. Kitaip negu anksčiau aptartu paveikslo imitacijos atveju, čia eksponavimo

vertę kuria ne atvaizdo sakymo instancija, o objekto konstruotojai. Eksponavimas iš tekstinio lygmens persikelia į objektinį: kaip užbaigta reikšmės visuma pristatomas ne įrėmintas atvaizdas, o visi averso plokštumos diskursai.

Fotografo Liudviko Ruiko ir dailininko Alberto Gursko sukurtame averse (pav. 4) matome dažną atvaizdo ir kalbinio diskurso derinimosi variantą – tekstas įrašomas ant nuotraukos. Averso diskursų įrašymo specifika rodo į gamybos aplinkybes. Nuotrauka ir sveikinimo žodžiai ant objekto paviršiaus įrašyti skirtingu laiku: pirma nuotrauka, paskui – melsvas tekstas ant jos. Kitaip negu anksčiau aprašyto įrėminimo atveju, kai atvaizdui ir sveikinimui skiriamos viena su kita erdviškai nesutampančios erdvės, „užantspauduojuant“ sveikinimą diskursus skiria ne pozicinis išsidėstymas, o įrašymo plokštumoje eiliškumas. Šitokia averse įrašytų diskursų konfigūracija (tekstas ant nuotraukos) ne tik žymi skirtingas komunikacijos vietas, bet ir kuria užuominas apie objekto gamybos procesą.

Reverse esantis metrikos tekstas taip pat teikia informacijos apie tai, kad averso diskursai priklauso skirtingoms sakymo instancijoms. Fotografas pristatomas kaip atvaizdo autorius, o dailininkas – kaip atskira instancija, kurianti sveikinimo teksto šriftą. Atviruko gamybos procese nurodoma į du averso kūrimo etapus – fotografijos ir užrašo parengimą – už kuriuos atsakingi skirtingi kolektyvinės instancijos aktantai. Šiuo atveju šriftas tampa pagrindine dailininko raiškos vieta. Nepaisant fotografo atžvilgiu antraeilio vaidmens, jo indėlis konstruojant averso diskursą vis tiek pabrėžiamas: sveikinimo tekstas pristatomas kaip autorinis darbas. Aversas pozicionuojamas kaip dviejų autorių kūrybos produktas.

Turint omeny dvigubą averso autorystę, verta atkreipti dėmesį į tai, kad žodinis sveikinimas neintegruojamas į nuotraukos kompoziciją. Sveikinimo tekstas neišskiriamas chromatiškai, iš dalies susilieja su nuotraukos fonu, todėl yra sunkiai įžiūrimas. Paruoštas tekstas „antspauduojuamas“ ant nuotraukos menkai atsižvelgiant į galutinio rezultato estetinę vertę. Dailininkas ir fotografas pristatomi ne kaip vienas su kitu glaudžiai bendradarbiaujantys, bet

kaip savarankiškai atliekantys paskirtas užduotis. Tikėtina, kad tokį santykį lemia ne jie patys, o greičiau tekstų spausdinimo ir kiti techninio įgyvendinimo etapai. Kitaip tariant, aversas byloja apie atotrūkį tarp dailininko ar fotografo sukurto projekto ir jo praktinio realizavimo spaustuvėje (pavyzdžiui, užrašo spalva nesuderinta su fonu).

Sveikinimo tekstas integruotas į atvaizdą

Nijolės Jatulytės ir Vladislovo Žiliaus atvirukuose kalbinis diskursas ne atskiriamas nuo atvaizdo, bet, priešingai, į jį inkorporuojamas (pav. 6 ir 7). Anksčiau stilizuotą, kursyvu pateiktą sveikinimą traktavome kaip asmeninio santykio su sveikinimo adresatu imitaciją bei laikėmės prielaidos, kad tokio diskurso sakytoju galėtų būti dailininkas arba siuntėjo simuliakras. Šiuo atveju kalbinis diskursas priskiriamas dailininkui ne dėl užrašo grafinės raiškos, bet dėl to, kad jis yra dalis atvaizdo.

Pav. 6 ir 7. Aversai. Dail. Nijolė Jatulytė, 1957 m., ir Vladislovas Žilius, 1970-ųjų pradžia.

Žiliaus ir Jatulytės atvirukuose žodiniam sveikinimui priskiriama niekuo kitu neužimta vieta plokštumos apačioje. Chromatiniu požiūriu užrašas derinamas prie atvaizdo – pirmu atveju atkar-toja mėlyną dangaus spalvą, antru – baltą Lietuvos TSR vėliavos elementą. Kitaip negu įrėminto atvaizdo atveju, sveikinimas čia nėra patalpinamas nuo atvaizdo atskirtoje erdvėje, o kuriamas homogeniškas vaizdažodinis diskursas.

Nors dailininkui priskiriamas kalbinis diskursas nekelia abe-jonių, atrodo svarbu ne tai, kas sveikina, o tai, kokią dar funkciją atlieka kalbinis vaizdažodinio diskurso elementas. Žiliaus atvaizde akivaizdžiau negu kitur matyti, kad kalbinio diskurso funkcija yra ne tik sveikinti, bet ir, remiantis Roland' o Barthes' o terminais, „įtvirtinti“ vaizdą. Įtvirtinimas (pranc. *ancrage*) redukuoja „signifi-kantų sluoksniu slenkančią grandinę signifikatų, iš kurių skaityto-jas kai kuriuos gali perskaityti, o kitus ignoruoti“ ties tam tikromis grandimis (Barthes 2003: 61). Žiliaus atviruke sveikinimo tekstas konkretizuoja atvaizdo reikšmę, Gedimino bokštą paversdamas Naujųjų metų reprezentacijos dalimi. Čia nėra nei populiarių šventės simbolių (eglutės, Senio Šalčio), nei aiškiai išreikštos žiemos izotopijos – be užrašo susieti atvaizdą su Naujųjų metų švente būtų keblu. Tad averse kalbinis diskursas ne tik veikia kaip performatyvas (žymintis sveikinimą ir jam pajungiantis atvaizdą), bet ir įgyja ideologinę funkciją: nurodo tam tikrų vaizdinių interpretacijos kryptį, o turint omeny platesnį atvirukų korpusą – nustato Naujųjų metų šventės reprezentavimo kanoną.

Gintaro Gesevičiaus ir Vladimiro Panaskovo atvaizduose (pav. 8 ir 9) žengiama toliau: žodinis sveikinimas ne tik integruoja-mas į figūratyvią erdvę, bet papildomai figūratyvizuojamas užrašą įterpiančiant ant oro baliono arba Senio Šalčio laikomo lapo. Užrašas tampa figūratyvinio universumo dalimi, o tai paveikia viso averso kuriamą reikšmę. Dailininkas perduoda sveikinimo kompetenciją atvaizdo elementams: sveikinama „iš atvaizdo“. Panaskovo atviru-ke sveikina balionu skrendantis berniukas – Naujųjų metų šventės personažų universume jam skiriamas Naujųjų metų vaidmuo. Pa-kelta ranka žymi sveikinimo gestą, į žiūrintįjį nukreiptas žvilgsnis

Pav. 8 ir 9. Aversai. Dail. Gintaras Gesevičius, 1978 m.,
ir Vladimiras Panaskovas, 1973 m.

nusako sveikinimo adresatą, o ant baliono užrašytas tekstas nurodo linkėjimo pobūdį bei kuria sąlygas skrydį balionu interpretuoti kaip Naujųjų metų artėjimą. Tuo tarpu Gesevičiaus atviruke sveikina Senis Šaltis. Be sveikinimo žodžio atvaizdas primintų savotišką portretą, bet laikydamas sveikinimo raštelį Senis Šaltis prisiima sveikintojo vaidmenį. Tai galima suprasti dvejopai: viena vertus, atvaizde projektuojamas sveikinimo adresanto simuliakras: numanomas sveikintojas persirengia Senio Šalčiu kostiumu. Kita vertus, atvaizde sveikina pats mitinis veikėjas, Senis Šaltis. Imituojama, kad Senis Šaltis „atgijo“: „suvokdamas“ esąs pasakytu elementu, sveikina savo atstovaujamos šventės proga.

Nesileidžiant į detalesnę atvaizdų analizę, šiuo atveju svarbu pastebėti patį principą: į sveikinimo praktiką įtraukiamos atvaizdo figūros. Matome, kad būtent šventės figūratyvinio universumo veikėjai įgyja kompetenciją sveikinti. Kuriama iliuzija, kad sveikinimo žodis perduodamas iš fikcinės ar mitinės erdvės. Atvirukas tampa medija, per kurią adresatą gali pasveikinti ne tik subjektas-siuntėjas bei dailininkas, bet ir stebuklinės šventės erdvės veikėjai.

Užrašas kaip vienintelis averso tekstas

Kartais vienintelį plokštumos elementą sudaro stilizuotas sveikinimo tekstas. Pavyzdžiui, Alberto Gursko atviruke (pav. 10) įprasta averso diskursų tipologija redukuojama iki kalbinio diskurso⁶. Pagrindinis prasminis krūvis atitenka sveikinimo tekstui, jo turiniui ir grafiniam pavidalui.

Pav. 10. Aversas. Dail. Albertas Gurskas, 1975 m.

Tekstas įrašomas nestandartinio formato atviruke – pailgo, nedidelio (15 × 5,5 cm) atviruko plokštumoje. Sveikinimo teksto erdvinis išsidėstymas labiau negu įprasta derinamas prie objekto formato: jo grafinė artikuliacija pabrėžia objekto formą. Manieristinis šrifto stilizavimas žymi plokštumos centrą (išsišakojusi „N“ bei vingiuotos „j“ uodegėlės), o pats užrašas išsiplečia po visą jos ilgį. Diskurso pritaikymas objekto formai atitinka tipografikos gaires: parenkant objekto formatui optimalų averso dizainą, užtikrinamas skaitymo / žiūrėjimo patogumas.

Gursko atviruke standartinis sveikinimo tekstas sudaro centrinį averso elementą. Nesant atvaizdo, šabloninį sveikinimą niuansuoja teksto grafinė raiška bei išsidėstymas plokštumoje. Pirma, eliminavus atvaizdą, sveikinimą detalėmis praturtina dailininko sukurtas šriftas: sveikinimo tekstas užrašomas ne vien kursyvu, bet specifiniu, manieristiniu šriftu. Be to, kad jis suteikia užrašui pretenzijų į estetinę vertę, taip pat matome, kad čia imituojamas užrašymas ranka bei pabrėžiamas tam tikras autorinis užrašo atlikimas. Akcentuojama ne tik tai, kad sakytojas pasirodo kaip

kūniškas ranka rašantis subjektas, bet ir tai, kad jis prisistato kaip stilizuoto, unikalaus šrifto autorius. Tai leidžia pasakymą priskirti dailininkui (kaligrafui) kaip estetizuoto diskurso kūrėjui.

Antra, prie performatyvos teksto funkcijos prisideda medžiaginio objekto formos ypatumų kuriamos reikšmės. Manieringas kursyvas, averso spalvų minimalus skaičius (baltos ir melsvos derinimas) bei nedidelis pailgas objekto formatas leidžia atviruką gretinti su sveikinimo raštelio. Nors sveikinimo turinys neturi asmeniškumo žymių, per teksto vizualinės raiškos ir objekto formos derinimą kuriamas asmeniškumo išpūdis. Kitaip negu jau aprašyta atvejais, sveikinimo tekstą patalpinus specifinės, nuo atviruko standarto nutolusios formos lape ir pateikus autoriniu šriftu, kuriamas unikalumo efektas: kad tai ne masinės gamybos, o vienetinis objektas – ranka užrašytas sveikinimo raštelis. Panašiai kaip ir užrašo po įrėmintu atvaizdu atveju, imitacija nėra slepiama. Atviruką konstruojant sveikinimo raštelio būdingo pavidalo pagrindu žaidžiama sveikinimo žanrais: objekto formatu imituojamas ranka užrašomas sveikinimo raštelis, averse kursyvu imituojamas reverso plokštumai būdingas asmeninis užrašymas. Pastarasis iš dalies perima atvaizdo funkciją veikdamas kaip centrinis averso elementas. Dailininkas pasirodo jam nebūdingu būdu, per stilizuotą nekalbinį diskursą: imituojama, kad jis ne tik sveikinimo diskurso, bet ir viso objekto adresantas, „sveikinimo raštelio“ autorius.

Išvados

Sovietmečio Lietuvos naujametinių sveikinimo atvirukų analizė leido parodyti, kaip averse derinamas atvaizdas ir žodinis tekstas, kokias reikšmes generuoja šio derinimo kuriamos averso konfigūracijos ir kaip jos specifikuoja bendrą žvilgsnį į atviruką kaip semiotinį objektą.

Žodinio teksto analizė atskleidė abi jo atliekamas funkcijas – įreikšminimo (jis komentuoja atvaizdą ir koreguoja jo reikšmes) ir performatyvią. Pastarosios tyrimas leido suvokti, kad, priklausomai nuo sveikinimo teksto grafinės raiškos bei jo pozicinio išsidėstymo kitų elementų atžvilgiu, sveikinimo žodis gali būti

priskirtas skirtingoms sakymo instancijoms. Priklausomai nuo averso diskursų konfigūracijos, sveikintojo vaidmenį gali prisiimti ir dailininkas, ir atvaizdo figūros, o dalyje atvejų sakymo kryptį formuoja objekto (laikmenos) medžiaginės savybės: formatas ir tekstų spausdinimo tvarka. Kartu, priklausomai nuo minėtos konfigūracijos, pasakymo performatyvumas gali tapti antraeile funkcija. Tai atsitinka tais atvejais, kai akcentas sutelkiamas ne į sveikinimo aktą, o į pagavos režimų samplaikos kuriamą žaidybiškumą.

Aversų analizė parodė, kad būtent atvaizdas sudaro sveikinimo diskurso šerdį ir yra kertinis tekstų lygmens elementas, pajungiantis dailininko diskursą bendrai performatyviai atviruko sveikinimo funkcijai. Jo centrinį vaidmenį lemia (pasviru šriftu dalinai „individualizuojamas“) šabloniškas sveikinimo tekstas. Atvaizdas įvaizdina ir tokiu būdu pildo, konkretizuoja bei individualizuoja sveikinimo žodį. Tačiau būna atvejų (pvz., Žiliaus atvirukas, kurio averse atvaizduojamas Gedimino bokštas), kai be šio šabloniško žodžio atvaizdo reikšmė būtų likusi neaiški, nepajungta naujametinio sveikinimo diskursui. Tokiais atvejais būtent žodinis pasakymas suteikia atvaizdui sveikinimo funkciją, priskiria bei suriša atvaizdo semantinį universumą su sveikinimo proga.

Už patarimus rengiant straipsnį dėkoju Irinai Melnikovai ir Pauliui Jevsejevui.

Pastabos

¹ Jacques'as Fontanille skiria šešis imanencijos lygmenis (ženklas, tekstas-atvaizdas, objektas, praktika, strategija, gyvenimo forma), grindžiančius semiotinių dėmenų hierarchinį modelį. Kiekvienas imanencijos lygmuo yra integruotas į kitą, viršesnę. Analizuojant pasirinktą lygmenį galima įtraukti kitus, žemesnius, ar atsižvelgti į viršesnius. Šioje analizėje svarbūs du lygmenys: tekstas ir objektas. Išsamiau žr. Fontanille 2014: 1–5; Dondero 2020: 134.

² Jeanas Marie Flochas, pasiremdamas Algirdo Juliaus Greimo išskirtais leksikografinių vienetų aprašymo komponentais (konfigūraciniu, taksiniu ir funkcinu), pritaikė juos medžiaginio objekto analizei. Konfigūracinio komponento (t. y. elementų, sudarančių tam tikrą medžiaginią objektą) analizės rezultatai leidžia iširti ir kitus komponentus: nusakyti taksinį komponentą (t. y.

kuo tam tikras objektas ypatingas, lyginant su kitais tos pačios rūšies objektais) bei funkcinę komponentą (t. y. apibrėžti, kokias vertes realizuoti siūlo objekto sandara). Išsamiau žr. Floch 2000: 149–156.

³ Šiame darbe sveikinimo diskursu vadinama kalbinių ir nekalbinių pasakymų visuma, atliekanti performatyvią (sveikinimo) funkciją ir kurianti sąlygas sveikinimo veiksmui įvykti.

⁴ Sveikinimo-dovanojimo kontekste atvirukas ypatingas tuo, kad veiktumas kaip vieta pranešimui įrašyti, jis tuo pačiu yra dovana: sveikinant atviruku kartu vyksta ir dovanojimas, dovanos funkciją atlieka būtent atvirukas. Tad įdomu, kad Dočkaus ir Kučaitės atvirukų atveju mainomo objekto kategorija yra dauginama.

⁵ Išsamesnė sovietmečio Lietuvos naujametinių atvirukų analizė rodo, kad reverse, be kitų metrikos duomenų, visuomet yra nurodomas atviruko atvaizdą sukūręs dailininkas. Jis žymimas ir kaip atviruko kūrėjas, ir kaip averso diskursų sakytojas.

⁶ Šis atvirukas yra atverčiamas, tačiau norint plačiau atskleisti paruošto sveikinimo teksto funkcijas, jo sąveiką su atvaizdu ir objekto forma, pasirinkta jį pristatyti kartu su viengubo atviruko aversais.

Literatūros sąrašas

Austin, J. L. 1962. *How to do things with words*. Oxford University Press. doi: 10.1093/acprof:oso/9780198245537.001.0001.

Barthes, R. 2003. Atvaizdo retorika. Iš prancūzų k. vertė Rima Malickaitė. *Baltos lankos* 17, pp. 55–74.

Hobson, J. 2002. *Texted Love: a social-semiotic examination of greeting cards* [PhD Thesis]. Sydney: University of Sydney.

Dondero, M. G. 2020. *The Language of Images: The Forms and the Forces*. Cham: Springer. doi: 10.1007/978-3-030-52620-7.

Floch, J. M. 2000. *Visual identities*. Iš prancūzų k. vertė Pierre Van Osselaer ir Alec McHoul. London: Continuum.

Fontanille, J. 2004. Pratiques sémiotiques [seminaro transkripcija]. *Textes du Séminaire Intersémiotique de Paris*. Université de Limoges. Prieiga: <https://www.unilim.fr/pages_perso/jacques.fontanille/Fontanille-seminaires.html> [žiūrėta 2021 12 02].

Fontanille, J. 2019. *Nuo praktikų prie gyvenimo formų: semiotikos ir antropologijos dialogas* [garso įrašai]. Iš prancūzų k. vertė Nijolė Keršytė. Vilnius: Vilniaus universitetas. Prieiga: <<http://www.semiotika.lt/2019-fontanille/>> [žiūrėta 2021 12 02].

Jaffe, A. 1999. Packaged sentiments: The social meanings of greeting cards. *Journal of Material Culture* 4 (2), pp.115–141. doi: 10.1177/135918359900400201.

Jaškūnienė, E. 2021. *Lietuvos taikomoji fotografija 1953–1988 metais*. Vilnius: Technika.

Junevičius, D. 2021. Atvirukas. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Prieiga: <<https://www.vle.lt/straipsnis/atvirukas/>> [žiūrėta 2021 12 02].

Kress, G., Leeuwen, Th. V. 2020. *Reading images: The grammar of visual design*. 3rd ed. London and New York: Routledge. doi: 10.4324/9781003099857.

Lotman, J. 2004. *Kultūros semiotika*. Sud. Arūnas Sverdiolas. Iš rusų k. vertė Donata Mitaitė. Vilnius: Baltos lankos.

Nastopka, K. 2007. Sakymo instancija. *Žmogus ir žodis* 2, pp. 5–11.

Nasrtdinova, V. 2018. Transkribovanie kontekstov sovremennosti v semanticheskom pole novogodnej otkrytki. *Gumanitarnye issledovaniya v Vostochnoj Sibiri i na Dal'nej Vostoke* 2 (44). Dal'nevostochnyj federal'nyj universitet, pp. 77–78.

Östman, J.-O. 2004. The postcard as media. *Text & Talk* 24 (3), pp. 423–442. doi: 10.1515/text.2004.017.

Rogan, B. 2005. An entangled object: The picture postcard as souvenir and collectible, exchange and ritual communication. *Cultural Analysis* 4 (1), pp. 1–27.

Schapiro, M. 1972. On some problems in the semiotics of visual art: field and vehicle in image-signs. *Simiolus: Netherlands Quarterly for the History of Art* 6 (1), pp. 9–19.

Shank, B. 2004. *A token of my affection: Greeting cards and American business culture*. New York: Columbia University Press. doi: 10.7312/shan11878.

Symes, C. 2019. Something to write home about: a 'textography' of contemporary postcards. *Annals of Leisure Research* 22 (5), pp. 642–660. doi: 10.1080/11745398.2019.1567358.

Topp, I. 2004. *Pocztówkowy żywot Świętego Mikołaja. Aksjosemiotyka karty pocztowej, tom II*. Wrocław – Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, pp. 137–159.

Wąsik, Z. 2019. On the Axiosemiotics of Postcards. *Signs of Humanity / L'homme et ses signes*. De Gruyter Mouton, pp. 1693–1698. doi: 10.1515/9783110854572-206.

West, E. 2010. A taste for greeting cards: Distinction within a denigrated cultural form. *Journal of Consumer Culture* 10 (3), pp. 362–382. doi: 10.1177/1469540510376908.

West, E. 2010a. Expressing the self through greeting card sentiment: Working theories of authentic communication in a commercial form. *International Journal of Cultural Studies* 13 (5), pp. 451–469. doi: 10.1177/1367877910372703.

Zakreski, P. 2016. The Victorian Christmas Card as Aesthetic Object: 'Very interesting ephemera of a very interesting period in English Art-production'. *Journal of Design History* 29 (2), pp. 120–136. doi: 10.1093/jdh/epv045.